

## **НАГОЛОС В УКРАЇНСЬКІЙ ТА КИТАЙСЬКІЙ МОВАХ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

УДК 811.58

Українська та китайська мови належать до різних мовних груп та різних типів: українська – до слов'янської групи, флективного типу, а китайська – до мов коренеізолюючих, складового типу. У свою чергу, фонетична система представлених мов – різна, тому на шляху до опанування фонетичної системи китайської мови в україномовній аудиторії виникають певні труднощі, зокрема, під час оволодіння просодичними засобами, до яких і належить словесний наголос. Неправильно вживаний словесний наголос ускладнює спілкування, а інколи робить його неможливим.

Зіставний аналіз фонологічних систем української та китайської мов може сприяти розробці вправ та підбору навчального матеріалу, спираючись на особливості обох мов. Таким чином, метою статті є визначення акцентно-ритмічної структури слова в українській та китайській мовознавчих традиціях та порівняння словесного наголосу у мовах різного типу, а саме флективного та складового.

Акцентно-ритмічна структура слова (АРС) – яскрава особливість, яка є абсолютно індивідуальною у будь-якій мові [Ціпцюра 2002, 25]. В українській мовознавчій традиції АРС визначають таким чином: акцентно-ритмічна структура слова – це співвідношення складів слова у часовій послідовності, а саме – градація складів за довжиною, силою і напруженістю артикуляції залежно від місця у слові [Высотский 1973, 19]. Стосовно китайської мовної традиції, то АРС – досить нове явище. Як вказує провідний вчений Фен Лішен, поняття просодичного слова досить нове явище у китайській мові, але з кожним роком все більше і більше вчених досліджують питання просодії. Фен Лішен пояснює АРС китайської мови дуже лаконічно, а саме: “...немає наголошення, то немає ритму, немає ритму, то і не має акцентно-ритмічної структури слова...” [Feng Shengli 2009, 17]. Порівнявши визначення української та китайської мовознавчих традицій, на нашу думку, саме поняття “словесний наголос” різне. Причинами

можуть бути триваліше вивчення та дослідження акцентно-ритмічної структури слова у слов'янських мовах, яке має довгу історію, та китайське дослідження словесного наголосу, історія якого нараховує всього декілька десятиліть. Інша причина – те, що китайська мовна традиція називає наголосом, українська називає “наголошенням”.

Характер та принцип акцентно-ритмічної структури слова залежить від природи наголосу. Що таке наголос? Наголос – вирізнення складу у слові посиленням голосу або підвищенням тону [ВТССУМ 2005, 708]. У фонетиці всі одиниці поділяються на сегментні та суперсегментні. Сегментні – це ті, які можна виділити в потоці мовлення, а саме звуки, склади, фонетичні слова, фонетичні фрази (синтагми) [Кірносова 2010, 4]. Суперсегментними одиницями (інтонаційними) називають ті, які накладаються на сегментні: наголос, паузи, інтонація, тон [Кірносова 2010, 4]. Наголос розрізняють словесний та синтагматичний (тактовий)<sup>1</sup>. Залежно від семантики, розрізняють емпатичний (силовий) та логічний наголос. Наголос утворюється за рахунок зміни інтенсивності, висоти чи довготи звуків, м'язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху [БЭС, 530].

В українській мові саме наголос об'єднує звуки у слова, може служити єдиним показником слів (пр. дорога – дорога), тим самим виконує сигніфікативну функцію.

Українська мова має довгу історію свого розвитку, під час якої відбулося багато змін не лише на граматичному, лексичному, але, найважливіше, на фонетичному рівні. Перші наукові описи фонетики української мови можна знайти у праці віденського вченого Ф. Мішкольца “Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen” 1852 року, вчений подає короткий нарис української фонетики поряд із нарисами фонетики інших слов'янських мов [Бевзенко 1991, 168]. Ця робота досі є цінним внеском у мовознавство української мови.

Видатний український мовознавець О. А. Потебня, понад сто років тому, вперше у своїй праці “Про звукові особливості руських наріч” (1865) спробував проникнути в розвиток фонетичного

<sup>1</sup> Синтагматичний наголос об'єднує смислову єдність та відділяє її від іншої в межах речення. Див. Большой энциклопедический словарь “Языкознание”, стор. 530.

шляху української мови [Бевзенко 1991, 169]. По сьогоднішній день праця не втратила свого наукового значення.

За Л. Ф. Ціпцюрою, в українській мові різниця між наголошеним та ненаголошеним складами суттєво відрізняється від інших східнослов'янських мов, зокрема російської, а саме, в українській мові залежність фонетичної будови слова від наголосу менша. Тобто, незалежно від місця у слові українські ненаголошені голосні зберігають свою основну якість, яка полягає у відсутності якісної редукації ненаголошених голосних [Ціпцюра 2002, 26]. В українській мові під наголосом функціонують усі шість голосних фонем /i/, /a/, /o/, /e/, /y/, /i/<sup>2</sup>, тобто не відбувається зміни фонем /o/→/a/; /e/→/i/, як у російській мові. За Н. І. Тоцькою, визначальною якістю наголосу в українській мові є саме кількість, тому його можна назвати кількісним (квантативним). Наголошені голосні в українській мові характеризує більша тривалість, як результат посилення м'язової напруженості [Тоцька 1981, 136].

АРС фонетичного слова в українській мові має особливість, а саме – чітко простежується тенденція до періодичного скорочення ненаголошених голосних; рівномірний розподіл вокальної (голосової) енергії в українській мові тісно пов'язаний з помірно виділеним словесним наголосом, який виявляється в помірному розподілі, а саме – через 1–2 склади, послабленні або посиленні звуків (пр. голова, молодиця) [Тоцька 1973, 172].

Наголос в українській мові вільний, тобто він може падати на будь-який склад слова. При відмінюванні слова наголос в українській мові може змінювати своє місце, тобто є рухомим. Наприклад: сестра – сестри, нога – ноги, весна – весни. В інших формах слів наголос може бути незмінним: мама – мати – мамі, праця – праці, книга – книзі. Словесний наголос сам по собі здатен диференціювати значення слів та їхню форму. Таким чином, він виконує дистинктивну функцію.

В українській мові, незважаючи на зміну місця наголосу у багатьох словах, яка пов'язана зі словозміною і словотворенням, наголошування характеризується сталою системою і яскраво

---

<sup>2</sup> Існують інші погляди на фонемний склад української мови. Але ми слідуємо за Н. І. Тоцькою, згідно якої в українській мові 6 голосних фонем. Див. Н. І. Тоцька. Сучасна українська літературна мова. Київ "Вища школа", 1981, стор. 33.

вираженими закономірностями. До того ж наголос в українській мові виконує конститутивну, ідентифікаційну, диференційну функції [Тоцька 1981, 137]. Конститутивна – наголос організовує послідовність складів, об'єднуючи їх в єдине ціле й остаточно надаючи цій єдності рис слова. Ідентифікаційна (видільна) функція полягає в тому, що наголос виділяє склад у межах слова, синтагми, фрази. Диференційна (смісло- і форморозрізнявальна) – властива вільному наголосові і полягає в розрізненні смислу чи слів, які, крім наголосу, нічим не відрізняються (замук-збмок), або форм одного й того ж слова (вкна-вікнб) [Бондаренко 1989, 19].

Китайська мова відрізняється від української не лише своєю писемністю, а також фонологічною системою. Щодо азійських мов Є. Д. Поліванов зазначав: “Наголос, який базується на висоті голосового тону (тобто частоті коливань голосових зв'язок), називається музичним наголосом (або музичною акцентуацією)” [Поліванов]. З цього визначення можна припустити, що Поліванов прирівнював тон та наголос. Ми маємо іншу думку щодо цього питання, а саме – все ж таки наголос і тон – це різні одиниці, і вони окремо існують та функціонують у такій ізольованій мові, як китайська. У цьому легко переконалися, оскільки у двоскладових словах наголос може падати лише на один зі складів, а тон присутній на кожному складі.

Філолог-китаїст Дуаньму Сань у своїх статтях зазначає, що, як правило у китайській мові наголошений склад довший. Однак у тональних мовах, до яких належить китайська, наголос вживається для виділення значень слова, проте природа його не до кінця зрозуміла [Дуаньму Сань 2007, 2]. Попри наявність тону, кожне китайське слово також може мати наголос. Важливим є те, що розміщення наголосу на першому чи другому складі слова не має закономірності. Такі слова слід лише запам'ятовувати.

На думку китайських вчених (San Duanmu, Shi Bao Hui), словесний наголос у китайській мові пов'язаний з інтенсивністю [Duanmu 2011, 18]. На нашу думку, в путунхуа словесний наголос міцно пов'язаний із силабею, яка несе тон. Словесний наголос не має жодного відношення до силабеми, яка не є тононосієм. Силабема, що не несе в собі тон, є слабкою, її можна вважати

“екстраметричною”<sup>3</sup> (лише ініціаль або фіналь можна вважати екстраметричною). У своїй докторській роботі Ши Бао вказує, що словесний наголос у китайській мові має такі норми (правила): 1. Силабема, що несе на собі тон, формує ямбічну стопу<sup>4</sup>. 2. Силабема, що не несе в собі тон, є екстраметричною до силабеми, що несе тон. 3. Силабема з довгим голосним (наприклад /a/), завдяки довгості може сама формувати стопу, яка природньо наголошена. 4. Стопа може перетинати межі слова. 5. У ланцюжку слова деякі наголоси є сильнішими за інші, завдяки таким лінгвістичним особливостям, як логічне виділення, наголошення, емоційність [Shi Baohui 2004, 19].

Щоб визначити типологічні характеристики наголосу в мовах, що зіставляються (українській та китайській), виділяють такі показники:

#### 1. Природа наголосу.

Розрізняють динамічний (силовий або експіраторний), музичний (тонічний або мелодійний) наголос. У деяких мовах ці види наголосу використовуються у комбінації один з одним, наприклад, у шведській мові, яка поєднує два типи наголосу – як динамічний, так і музичний (два тони). В українській мові наголос – силовий (динамічний). У китайській мові тональна система виконує фонологічну роль, яка містить 4 тони. Необхідно звернути увагу на те, що наголос у китайській мові проявляється головним чином у довготі фіналі наголошеного складу та в його інтенсивності [San Duanmu 1999, 14].

#### 2. Місце наголосу у слові.

Кожній мові властиві свої правила, що регулюють місце наголосу у слові. Розрізняють рухомий і нерухомий наголос. Нерухомим слід вважати наголос, який завжди падає на один і той самий

---

<sup>3</sup> Екстраметричний – певне співвідношення наголошених і ненаголошених складів. Див. “Metrics and phonological theory” (1988) in Frederick Newmeyer, ed., *Linguistics: The Cambridge Survey*. Cambridge: Cambridge University Press, pg. 233.

<sup>4</sup> Ямбічна стопа (припускають, що походить від догрец. αμβος, αμβύκη, назв. музичного інструмента) – силабічно-тонічне віршування, що складається із двох складів, де наголошений другий склад. Див. Великий тлумачний словник сучасної української мови, – К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005, стор. 1648.

склад, незалежно від того, в якій словоформі він виступає (наприклад, у чеській мові).

У сучасній китайській мові словесному наголосу притаманна рухомість, наприклад: 太阳 *tāiyang* – наголос на першому складі слова, 说话 *shuohua* – наголос на другому складі слова. При вимові тривалішим може бути перший або другий склад, тому є підстави стверджувати, що саме цей склад слід сприймати як наголошений. Однак слід звернути увагу на те, що в китайській мові існує *тісний зв'язок між наголошеним складом та тоном*. Цей факт потрібно особливо підкреслити, оскільки він досить вагомий у методиці вивчення правильного наголошення. Розміщення наголошення на першому або другому складі слова слід запам'ятовувати (окрім тонів у двох силабемах).

У мовах із рухомим наголосом словесний наголос може падати на будь-який склад, як це відбувається, наприклад, в українській, російській мовах (город, ворота, молоток).

### 3. Якість наголосу.

Традиційно розрізняють три ступені наголосу. Основний наголос є найсильнішим. Другорядний наголос займає друге місце за силою. Усі інші ступені наголосу належать до слабкого наголосу, при цьому вважається, що ненаголошені склади також несуть на собі слабкий наголос [Голікова 2010, 173].

Необхідно звернути увагу на те, що 4 ступені словесного наголосу виділяють американські фонетисти Джордж Трегер (George Trager) та Бернард Блок (Bernard Bloch), а саме: гучний, помірно-гучний, середній, слабкий [Bloch 1942, 34].

У китайській мові існує три ступені наголошення складу:

1. сильнаголошений склад (тон вимовляється найвиразніше, гучно);

2. слабнаголошений склад, який вимовляється з меншою довгістю (порівняно з 1), проте тон виразний;

3. ненаголошений склад, вимовляється коротко, тон повністю нівелюється (наприклад, практично не чути кінцевий носовий звук у носових фіналях; у придихових ініціалах послаблюється придихання). У ненаголошеному складі китайської мови відбувається втрата основного тону [Кондрашевский 2000, 136].

Згадаємо, що наявність самої градації наголошення складу в китайській мові експериментально підтвердила у своїй роботі Думкова Ірина [Думкова 1969, 193].

Три ступені наголошеності у китайській мові найбільше реалізуються у двоскладових словах. М. О. Спешнев виділяє чотири комбінації наголошеного (сильно, слабко) та ненаголошеного складів [Спешнев 1980, 74]:

I. наголошений склад із ненаголошеним – “чистий” ganjing 干净 (1+0 тон), “батько” baba 爸爸 (1+0), “мама” mama 妈妈 (1+0), “сестра” jiejie 姐姐 (3+0).

II. сильно наголошений склад зі слабконаголошеним.

У цьому типі є підтипи, а саме:

– *перший склад слабко наголошений, а другий – сильно наголошений*. Напр.: “китайська мова” hanyu 汉语 (2+3), “вчитель” laoshi 老师 (3+1), “мапа” ditu 地图 (2+4), “до побачення” zaijian 再见 (4+4), “магазин” shangdian 商店 (1+4);

– *сильний наголос на першому складі, слабкий на другому* – іменники: “товариш” pengyou 朋友 (2+0), “студент” xuesheng 学生 (2+0); дієслова – “ознайомитись” jieshao 介绍 (4+4), “вчитись” xuexi 学习 (4+4).

III. слабкий наголошений склад із сильнонаголошеним: “школа” xuexiao 学校 (2+4), “їдальня” shitang 食堂 (2+2).

IV. поєднання рівноправно наголошених складів: “розмір” daxiao 大小 (4+3), “довжина” changduan 长短 (2+3).

Необхідно звернути увагу на те, що найбільш поширеними типами наголосу двоскладових слів у китайській мові є наголошений склад із ненаголошеним (I тип) та слабкий наголошений склад із сильнонаголошеним (III тип).

4. Функції наголосу.

Серед функцій (форморозрізнявальна, морфологічна, лексична) важливою є словорозрізнявальна – це коли наголос служить для розрізнення лексичних одиниць, наприклад, в українській мові: I. замок – замок, II. мука – мука, – в китайській мові: I. 等等 dengdeng – “чекати” (2+0), II. 等等 “і так далі” (2+3); I. 东西 dongxi “західно-східний” (1+1), II. 东西 “речі” (1+0).

З наведених прикладів ми бачимо, що в китайській мові слова, які вимовляються з першим наголошеним, другим ненаголошеним складами (приклади I) при переносі наголосу на другий склад змінюють своє значення (приклади II).

З вищесказаного, можна виділити такі особливості: за своєю природою наголос у мовах, що порівнюються, різний. В українській

мові словесний наголос силовий (динамічний), а в китайській – тонічний. Немає сумнівів, що україномовна аудиторія чує наголос у китайській мові. Але тут потрібно розрізняти поняття “наголосу” і “наголошення”. На нашу думку, саме наголошення у китайській мові україномовна аудиторія сприймає як свій рідний, притаманний українській мові, словесний наголос.

При вивченні китайської мови україномовною аудиторією проведений теоретичний аналіз дозволяє виділити такі особливості:

Українська мова: наголос силовий (динамічний); китайська мова: наголос тонічний.

Характеристики словесного наголосу в зіставлених мовах:

- |   |  |
|---|--|
| 1. характеризує не лише окремі голосні, а й цілі склади | 1. подовження голосної, яка у відповідному складі несе тон |
| 2. зміна інтенсивності звуку                            |  |
- До просодії належать:

- |             |            |
|-------------|------------|
| 1. наголоси | 1. наголос |
| 2. тон      |            |

Правильний наголос допомагає слухачеві (слухачам) легко здійснювати процес комунікації. У той час, як перевернутий акцентний малюнок слів, неправильно розміщений словесний наголос перешкоджає комунікації, тобто повному розумінню сказаного.

На нашу думку, проблема полягає у тому, що при вивченні китайської мови україномовною аудиторією словесному наголосу не надається питомої ваги, і в результаті чужий для них наголос замінюється своїм рідним, що притаманний українській мові. Як наслідок, наголос ставиться як завгодно. А це є грубою помилкою, яка часто призводить до повного непорозуміння з носієм китайської мови.

Пропонуємо такі кроки для подолання цих помилок:

1. детально ознайомитися з поняттями “тону” та “наголосу” в китайській мові;
2. відмічати наголос у китайських словниках (на жаль, дотепер цього не робилося).

Звернувши увагу на позначки, якими відмічають тони, пропонуємо для китайського наголосу позначку [‘].



Хотілося б відмітити те, що проблемі словесного наголосу в китайській мові приділяється незначна увага, хоча цей факт є надзвичайно важливим в обох мовах.

## ЛІТЕРАТУРА

*Бевзенко С.* Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. Київ, 1991.

*Большой энциклопедический словарь “Языкознание”.* Гл. ред. Ярцева В. Н. Москва, 1990.

*Бондаренко А.* Изучение ударения в начальной школе // *Начальная школа, 1989, № 3.*

*Блох Б./Bloch B.* *Outline of Linguistic Analysis.* Baltimore, 1942.

*Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Київ, 2005.

*Высотский С.* *О звуковой структуре слова в русских говорах. Исследования по русской диалогии.* Москва, 1973.

*Голікова А.* Наголос в англійській та японській мовах // *Вісник Житомирського державного університету.* Філологічні науки, 2010, № 51.

*Дуаньму Сань /端木三 // 《语言科学》 2009, 第5.*

*Дуаньму Сань/Duanmu San.* *The CVX theory of syllable structure.* In Handbook of the Syllable. Leiden and Boston: Brill, 2011.

*Дуаньму Сань/Duanmu San.* *Stress and the Development of Disyllabic Words in Chinese.* University of Michigan, 1999.

*Думкова И.* *Тон и ударение в кийских двухсложных и трехсложных словах. Спектральный анализ звуков речи и интонации.* Москва, 1969.

*Кірносова Н.* *Практична фонетика китайської мови.* Київ, КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2010.

*Кондрашевский А., Румянцева М., Флорова М.* *Практический курс китайского языка.* Москва, 2000.

*Поливанов Е.* Музыкальное ударение в говоре Токио. Эл. ре-сурс: URL: <http://orient.rsl.ru/upload/402-polivanov>

*Спешнев Н.* *Фонетика китайского языка.* Ленинград, 1980.

*Тоцька Н.* *Сучасна українська літературна мова.* Київ, 1981.

*Тоцька Н.* **Голосні фонери української літературної мови.** Київ, 1973.

*Фен Шенли/Feng Shengli.* **Interactions between morphology, syntax and prosody in Chinese.** Peking University. Peking, 2009.

*Ціцюра Л.* Акцентно-ритмічна структура слова при взаємодії близькоспоріднених мов // **Наукові Записки**, 2002, Т.20.

*Ши Баохуй/史宝辉.* 汉语普通话词重音的音系学研究, 博士论文, 北京语言学院. 2004.